

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Половинко Юрій Володимирович

**УЧАСТЬ УКРАЇНЦІВ У ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛАХ АРМІЙ
ЧЕТВЕРНОГО СОЮЗУ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Напрямок підготовки : 014 Середня освіта (історія)

Галузь знань : 0203 Гуманітарні науки

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістр

Науковий керівник:

_____ В.С.Бугрій,

доктор педагогічних наук, професор

« ___ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ Ю.В.Половинко

« ___ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	6
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНЦІ В СТРУКТУРІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ ...	14
2.1 Українці в складі військових підрозділів Австро-Угорських збройних сил.....	14
2.1 Жінки в складі Легіону УСС, як військового підрозділу Австро-Угорської армії в Першій світовій війні.....	28
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНЦІ У ТАБОРАХ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ.	35
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52

ВСТУП

Актуальність теми. Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України, постає проблема дослідження її минулого, політичних, соціально-економічних та культурних здобутків. Для національного самовираження народу, гордості за минуле, необхідно знати про людей, які мешкали на нашій землі. Тому велика роль почала відводитися відродженню духовної та культурної спадщини нашої держави.

Лише за минуле століття на території українських земель відбулися дві великі світові війни, які значно вплинули на подальше життя українського народу. І якщо друга світова війна є об'єктом постійних досліджень, та обговорень, Перша світова війна та участь українців в ній залишається до кінця не вивченою. Найбільш відомі праці про участь і роль українців присвячуються лише українцям які служили у складі Українських січових стрільців (УСС), проте мало приділяється уваги до питань участі українців в австро-угорській армії. Актуальною є також проблема дослідження участі українців які перебували в складі армії четверного союзу під час Першої світової війни.

Сьогодні показує нам, що українці готові боронити свою землю від зовнішнього ворога який намагається всіма силами заволодіти територією, що належить нам. Територія Донбасу окупована російськими військами, українці, що проживають там, вимушені воювати проти свого народу. Схожа ситуація була і на початку минулого століття.

Україна перебувала в складі двох імперій: Російської та Австро-Угорської. До складу Російської імперії входили дев'ять губерній які були об'єднані в три великі регіони: Південно-Західний (Подільська, Волинська, та Київська губернії), Лівобережна Україна (Полтавська, Чернігівська, Харківська губернії), і Новоросія (Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії). Також українці заселяли великі райони Кубані, Чорноморської

губернії, Курщини, Воронежчини, Холмщини, Берестейщини. До складу Австро-Угорщини входили сучасні території Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Закарпатської та більша частина Чернівецької областей. Українці були вимушені воювати один проти одного, відстоюючи інтереси імперії на боці якої проходили службу.

Вивчення історії нашої держави – це шлях до перетворення українців в справжніх патріотів, які ніколи не будуть байдужі до життя своєї родини, життя свого народу та життя своєї країни. Кожен громадянин повинен ототожнювати себе справжнім українцем, пам'ятати шлях який пройшла наша держава. Ми повинні бути єдиним народом і саме в цьому наша сила. Лише коли ми будемо всі разом ми зможемо повернути Донбас та Крим, ми зможемо збудувати державу яка буде відповідати європейським цінностям.

Саме тому зараз необхідно пам'ятати через які складнощі пройшла наша держава для того щоб стати незалежною, щоб стати єдиною. Вчителі в школі повинні більше часу приділяти патріотичному вихованню. Героїчне минуле наших предків стане яскравим прикладом для наслідування. Перша світова не зламала наш народ, вона дала поштовх до створення єдиної держави в якій не буде місця братовбивству. Якщо ми хочемо сильною та стабільною країни, ми повинні бути патріотами. Зробити її такою можемо лише ми – патріоти, і чим нас буде більше, тим скоріше це станеться.

Метою дослідження є аналіз ролі українців на фронтах Першої світової війни.

Для реалізації поставленої мети, передбачається вирішення наступних **завдань**:

- 1) Проаналізувати джерельну та історіографічну базу яка стосується теми дослідження.
- 2) Оцінити положення українців в структурах армій четвертого союзу.
- 3) Визначити чому значна кількість українців потрапили у полон.

4) Проаналізувати долю українців які потрапили у полон під час Першої світової війни.

Об`єктом дослідження є Перша світова війна.

Предметом участь українців у військових підрозділах армій четверного союзу у період Першої світової війни.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період з 1914 по 1918 роки, тобто з часу початку Першої світової війни до її завершення.

Територіальні рамки дослідження є територія Європи.

Наукова новизна даної роботи полягає у тому, що:

Вперше було досліджено вплив українців на перебіг бойових дій на Австро-Угорському, Італійському та сербському фронтах. Також була проведена робота над аналізом джерельної бази та історіографією.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що основний матеріал, висновки, можуть бути використані для подальшого дослідження даної теми, а також застосовані при викладанні курсів історії України та всесвітньої історії.

Також данну тему можна використовувати у школі, під час проведення позаурочних заходів , та на уроках присвячених вивченню Першої світової війни.

Апробація дослідження була здійснена на IV Міжнародній науковій конференції «Історико – краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» 28-29 листопада, 2019 року.

Також апробація дослідження була проведена на VIII Всеукраїнській науково – практичній конференції «Історико – філософські дослідження молодих учених», яка проходила на базі Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка 24 вересня 2020 року.

Структура роботи робота складається зі вступу, трьох розділів, двох підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Її загальний обсяг становить 56 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Ступінь наукової розробки теми дослідження відзначається значною кількістю досліджень, які детально, але не комплексно розглядали певні аспекти даної теми. Джерельну базу дослідження склали різноманітні за своїм характером архівні та опубліковані матеріали. Особливо слід виділити документи армійського судочинства Австро-Угорщини, що зберігаються в Віденському військовому архіві. Їх аналіз дозволив перейнятися внутрішнім світом «маленької людини» на фронті, розібратися в стереотипах мислення, характерних для армійського карального апарату, і з'ясувати масштаби військових правопорушень в австро-угорській армії часів Першої світової війни. Були залучені особисті фонди австрійських фронтовиків.[34,с.25] Особливу цінність представляють щоденникові записи військовослужбовців, вільні від ідеологічної кон'юнктури більш пізнього часу. Зміст мемуарів, що було скореговано панувала в австрійському суспільстві політичної атмосферою.

У роботі над аналізом були задіяні матеріали австрійської військової цензури. Був також вивчений ряд матеріалів трофейного походження, що зберігаються в російських архівах. Серед них - звіти Управління військової охорони про настрої в чеському суспільстві в 1914-1915 рр., Дипломатична і військова листування про ситуацію на Італійському фронті Першої світової війни в 1917-1918 рр., Листування представника австрійського міністерства закордонних справ при Верховному командуванні монархіста Ф. фон Візнера з невідомою особою з питань участі Австро-Угорщини в Першій світовій війні в період з 6 вересня 1914 року по 22 серпня 1916 рік. Рукописні мемуари німецького графа Бетуззі-Хука містять відомості про національний склад австро-угорської армії і рівні її військової підготовки.

Серед опублікованих джерел виділимо, перш за все, законодавчі акти Австрійської імперії і Австро-Угорщини, що регулювали порядок і структуру

армійського судочинства. Під час аналізу залучено низку парламентських матеріалів. До них відносяться інтерпеляції, внесені в 1917-1918 рр. в австрійський парламент депутатами різних національних фракцій з приводу «коллективной зради» чеської нації і з осудом злочинів військової люстиції¹. Матеріали періодичної преси в умовах діючого в Австро-Угорщині в роки Першої світової війни жорсткого цензурного режиму представляють інтерес головним чином з точки зору змісту військової пропаганди.

Була залучена урядова, ліберальна, християнсько-соціалістична і соціально-демократична преса. В останній з ослабленням цензури в 1917-1918 рр. періодично публікувалися матеріали, що викривали практику військового правосуддя. Використані в роботі над дисертацією публіцистичні твори доцільно розділити на дві групи. Публікації воєнного часу були пофарбовані агітаційно-пропагандистським пафосом.

Післявоєнне відображення проблематики дослідження характеризувалося помітним впливом пацифістської суспільної атмосфери 1920-х рр.. Були залучені брошури військово-педагогічного характеру, адресовані безпосередньо військовослужбовцям австро-угорської армії. У них під загрозою суворого покарання застерігали рядових від вчинення протиправних дій, направлених на ослаблення боєздатності збройних сил [28, с. 16].

Останню групу склали опубліковані джерела особистого походження. В офіцерських мемуарах, за винятком викликаних службовою необхідністю випадків, відсутні будь-які згадування про різних формах непокорі і протесту. Інформація про них відкладалася в спогадах рядового складу, включаючи діячів австрійського соціал-демократичного руху. Таким чином, джерельна база наукової роботи дозволяє вирішити поставлені в ній завдання.

Весь масив дослідницької літератури з данної теми доцільно розділити на дві великі групи. Першу утворюють роботи вітчизняних і зарубіжних авторів, які висвітлюють проблему девіацій на матеріалах

європейських армій. До другої групи належать дослідження про етос військовослужбовців австро-угорської армії в Першій світовій війні.

Друга категорія досліджень виконана в рамках більш вузького історіографічного простору і включає накопичений у вітчизняній і зарубіжній історичних науках досвід вивчення монархії Габсбургів в умовах Першої світової війни. Розпочата в 1940-х рр. в СРСР систематична розробка австро-угорської тематики спочатку перебувала під жорстким ідеологічним пресингом. Функціонування військово-судового апарату Габсбурзької імперії під час Першої світової війни, не користуючись статусом самостійної наукової проблеми, розглядалося в рамках загальних робіт, покликаних довести історичну неминучість розпаду «клаптикової» монархії.[8, с.56]

Саме в 20-х – та на початку 30-х років у відкритих і закритих військово-академічних виданнях були введені в науковий обіг численні факти про військові дії в 1914-1918 рр. Публікувалися спогади військових - учасників війни, політиків і дипломатів: А.П. Извольського, М.К. Лемке. П.Н. Мілюкова, А.А. Поліванова, М.В. Родзянко, В.А. Сухомлинова, В.В. Шульгіна та ін. Відомі були роботи А.І. Денікіна та інших учасників світової і громадянської воєн. Не часто, але все ж видавалися спогади "простих" офіцерів і солдат. Випускалися збірники солдатських листів викривального характеру.

В кінці 30-х років публікація книг емігрантів припинилися. Невідомим радянському читачеві і історика залишився величезний пласт матеріалів: численні публікації оперативних документів, історія окремих частин і з'єднань російської армії, аналіз великих і малих битв, спогади учасників боїв, різні журнали і збірники. За кордоном з'явилися і солідні праці, вкрай необхідні для вивчення війни 1914-1918 рр., Зокрема, спогади міністра закордонних справ Росії С.Д. Сазонова, роботи генералів Ю.Н. Данилова, А.І. Денікіна, М.М. Головіна, А.С. Лукомського. В еміграції створювався капітальна праця А.А. Керсновській з історії російської армії. В СРСР публікувалися роботи лише тих військових, хто перейшов до Червоної

Армії: М.Д. Бонч-Бруєвича, А.А. Бруилова, А.А. Ігнат'єва, Б.М. Шапошникова. Одночасно в СРСР вийшла науково-дослідницька робота по всій військовій тематиці. Видавалися загальні праці, нариси війни на Східному фронті, огляди військових дій на інших фронтах, дослідження окремих операцій, таких тем, як бойова підготовка військ, їх постачання, застосування різних родів військ і нової техніки. Створювалися узагальнюючі праці, найпомітнішим з яких був стратегічний нарис війни в семи томах .

На 1941 рік у СРСР була видана велика військово-історична література з найрізноманітнішою проблематики. Вона спиралася на багатий фактичний матеріал, в цілому відрізнялася глибиною аналізу і високим науковим рівнем і представляла самостійну школу військової історії, анітрохи не поступалася, а в ряді випадків перевершує закордонні школи. Виросли кадри здатних військових істориків. Серед них були А.Є. Болтін, М.Р. Галактіон, А.К. Коленковській, І.Т. Корсун, В.Ф. Новицький, І.А. Таленській, А.А. Строков і багато інших.[19, с. 7]

Радянські вчені приділяли увагу також історії економіки, внутрішньої політики, соціальної боротьби і особливо історії робітничого і соціалістичного рухів в зарубіжних країнах під час світової війни. Найбільший інтерес викликали проблеми розпаду (як тоді говорили, краху) II Інтернаціоналу. Вчені розгледіли нові явища в економіці західних країн і СРСР, зокрема державне втручання в соціально-економічну сферу, то, що пізніше було визначено як військовий державно-монополістичний капіталізм (ВГМК). У 1929 року вийшла праця Я.М. Букшпан, в якій він показав, хоча і не у всій глибині, процес створення в країнах Європи і Росії воєноеконімічного механізму і роль в ньому держави. Але таких робіт було небагато, слабо висвітлювалася внутрішня політика країн, що воювали. Зате велися гострі дискусії про причини зради робітничій справі соціалістів західних країн, в першу чергу німецьких, які вважалися лідерами II Інтернаціоналу. Серед спірних були питання про ставлення лівих до

зростання опортунізму і шовінізму в німецької соціал-демократії і про позицію Леніна. Їх вивченням займалися Г. Зайдель, С. Бантке, К. Поль, Е. Ярославський, С. Слуцький та ін. Але серйозних праць, які висвітлювали дискусійні проблеми, було трохи. Ці наукові суперечки йшли в області занадто близькою до політичної боротьби в ВКП (б) і несподівано завершилися втручанням Сталіна. У наприкінці 1931 року він опублікував в журналі "Пролетарська революція" лист-статтю «Про деякі питання історії більшовизму», де розкритикував редакцію за організацію дискусії про позицію Леніна в ідейній боротьбі в довоєнному Інтернаціоналі ряд істориків, зокрема Слуцький, який виступив в тому ж журналі в кінці 1930 року в антипартійних, троцькістських поглядах. Одночасно він різко негативно висловився про II Інтернаціоналі в цілому і ролі в ньому лівого крила. У 1975 року вийшла колективна праця під редакцією військового історика І.І. Ростунова, присвячений військовим діям на всіх фронтах і перебіг всієї війни.

В кінці 60-х років стали виходити дослідження політики великих і малих балканських країн, зокрема Сербії академіка Ю.А. Писарева, який став провідним фахівцем з дослідження цих проблем. Одна з його «коронних» тем - історія Сараєвського вбивства. У роботах Писарева були приведені нові дані з архівів СРСР і Югославії і дана критика зарубіжних досліджень, в яких Сербія і Росія звинувачувалися в причетності до замаху в Сараєво, в прагненні розв'язати війну. Інтенсивні дослідження політики на Балканах провів В.Н. Виноградов. Його робота багата архівних матеріалом, і в наші дні цікава і корисна. Історики відкинули тезу Покровського про Росію відкинули концепцію про полуколоніальної залежності Росії і її незавидну роль «сторожового пса» чужих імперіалістичних інтересів, найманця англо-французького капіталу. Були заново розглянуті відносини Російської імперії з Англією, Францією, Німеччиною та іншими учасниками війни. Це дозволило після 1956 р зняти сталінський тезу про повну залежність Росії від країн Антанти і виявити суть реальних германоросійських і інших протиріч.

Вітчизняні дослідники уважно стежили за історичною літературою в зарубіжних країнах. Свідчення цього - серйозна робота К.Б. Виноградова, що вийшла в 1962 року і, що не втратила і сьогодні своєї цінності. Історики постійно давали аналіз нових зарубіжних книг про війну. Багато значущих творів документального та дослідницького характеру переводилися майже відразу ж після їх виходу.

Вивчення зарубіжної історіографії теми продемонструвало, що в постімперської Австрії причини військової поразки Габсбурзької монархії осмислювався в рамках одіозних легенд про «Не переможену на полі бою» армію і про «удар кинджалом у спину», що диктували фігуру замовчування навколо фактів відмови від військової служби. В корпоративній державі 1930-х рр. сформувалася особлива політична культура, яка намагалася ідеалізувати патріотичні почуття австрійських фронтовиків.

Тенденціям замовчування «військової непокори» в австрійській історіографії було покладено край виходом в світ монографії віденського історика Р.Г. Плашки та надрукованого ним збірника матеріалів міжнародної конференції, приуроченої до півстолітньої річниці розпаду Габсбурзької монархії. У серії своїх наступних публікацій, в тому числі спільних, австрійський історик відстоював політичну версію феномена «військового непокори». У роботі К. Фюра було розглянуто великий комплекс законодавчих заходів, що встановлювали правову відповідальність за вчинення дезертирства і державну зраду. Панівні позиції в австрійській історіографії до середини 1990-х рр. займала політизована концепція Г. Гаутмана, що зв'язувала діяльність армійського карального апарату під час Першої світової війни з «кривавим терором». [33, с. 118]

У своїй монографії М. Раухенштайнер також обмежився розглядом ім сюжетів, пов'язаних з діяльністю австрійських військових трибуналів в прифронтових районах Австро-Угорщини під час Першої світової війни. Справжню революцію в австрійському історіографічному просторі справило дослідження О. Юбереггера, підготовлене з використанням квантитативних

методів. На тірольському регіональному матеріалі було встановлено, що масове дезертирство Трентінская (італійських) військовослужбовців було пов'язано не стільки з національними мотивами, скільки з сімейно-особистими обставинами і свавіллям командного складу. в цілому ряді інших своїх публікацій О. Юбереггер вступає в полеміку з прихильниками національно-політичної інтерпретації феномена «військового непокори» в сучасній історіографії. [27, с.21]

Одним з результатів інтенсивного вивчення в сучасній австрійській історіографії методів лікування «військового неврозу» і профілактики венеричних захворювань під час Першої світової війни став висновок про соціал-дарвинистской підгрунття заходів, що проводилися армійським командуванням. У численній групі сучасних чеських, словенських та боснійських досліджень увага сфокусована на формах протестного руху в австро-угорській армії. Особливо слід відзначити працю австрійського дослідника Р. Ляйна, реабілітує військовослужбовців цілого ряду чеських військових формувань, в роки Першої світової війни в добровільному переході на сторону російської армії.

В сучасній українській історіографії дослідження тематики участі українців в Першій світовій війні в складі армій Четверного союзу отримало початок в кінці 1990-х років. Перші праці були присвячені Легіону УСС та їх участі в боях проти російської армії. В подальшому з'явилися публікації, що описували безпосередню участь українців в військових підрозділах Австро-Угорської та Німецької армій. Зокрема варто виділити праці О.Реєта, І.Патера, А.Лозинського, Д.Адаменка, О.Сердюк та ін..

Окрема увага приділяється долі українських військово-полонених в таборах Першої світової війни. Досліджується побутові умови військово-полонених, медичне забезпечення, доступ Червоного Хреста до таборів, створення підпільних організацій серед українських військових та їх подальша доля після звільнення. Цінними джерелами для вивчення данної

теми, праці Івана Патера , який досліджував положення українців які опинилися в полоні.

Важливо було також ознайомитись з працями Лозинського та Онацького. Завдяки цим працям ми ознайомились з територіальним розподілом армій. Неменш цінними джерелами для вивчення данної теми можна віднести періодичні видання, які зберіглися , та були оцифровані. Важливим джерелом вивчення стали мемуари учасників боєвих дій.

Отже, як бачимо з вище викладеного, питання данного дослідження потребують додаткового комплексного опрацювання. На даний час у вітчизняній історіографії, нажаль, не існує праць які б узагальнено висвітлювали участь українців в Першій світовій війні не лише в складі Австро-Угорської армії, але й в збройних формуваннях інших держав Четверного союзу.

РОЗДІЛ 2. УКРАЇНЦІ В СТРУКТУРІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ АРМІЇ

2.1 Українці в складі військових підрозділів Австро-Угорських збройних сил

Перед Першою світовою війною армія Австро-Угорської імперії формувалося виходячи з досвіду австро-пруської війни 1866 року. Взірцем для територіальної системи стала німецька армія. У відповідності до закону збройних сил який набув чинності в 1868 році який продовжував реформуватися до 1918 року, була визначена структура збройних сил:

- Імператорські та королівські сухопутні війська
- Імператорські та королівські військово-морські сили
- Територіальна оборона
- Ополчення

Термін «імператорські і королівські» позначав приналежність до загальної армії двоєдиної монархії, тобто такою, що формувалася з населення обох частин імперії і на їхні гроші. Ландвер і гонвед, представлений такими самими військовими частинами, офіційно належали окремо Австрії та Угорщини. Відмінність угорського гонведа від австрійського ландвера складалося не тільки в місці формування та назві, але і в тому, що гонвед призначався для військових дій тільки на території угорського королівства, а на використання його за межами країни була потрібна згода угорського парламенту. Ополчення закликалося тільки в разі початку всією державою військових дій і використовувалося, як правило, тільки для служби в тилу. Австро-угорська армія формувалася на основі територіальної системи. До 1914 року вся імперія була розділена на 16 корпусних округів. В межах одного такого округу дислокувався один армійський корпус (вища з'єднання австро-угорської армії), що включав в себе всі роди зброї. Номер армійського корпусу збігався з номером корпусного округу.[2, с.110] В межах одного округу проводилися набори призовників для поповнення розквартированих

там підрозділів корпусу. Таким чином, будь-яка військова частина формувалася постійно з однієї місцевості. Отже, українці були представлені у всіх родах зброї австро-угорських сухопутних військ. У довоєнний період армійський корпус, в ідеалі, складався з 2 піхотних дивізій загальною армії, 1 піхотної дивізії територіальної оборони, кавалерійської дивізії, артилерійської бригади, саперного батальйону і обозного дивізіону. Однак на практиці до різних корпусів було прикомандирований різну кількість додаткових частин. Зокрема розподіл кавдивізій по корпусам відображало плани вищого військового командування імперії на майбутню війну.

Передбачалося, що армія буде наступати на Балканах і в Галичині, тому стратегічно вона була розділена на три групи: Група Балкани (Minimal-Gruppe Balkan), З'єднання «А» (A-Staffel) і З'єднання «Б» (B-Staffel). Перша складалася з 12 дивізій, друга, що передбачалася проти Росії, з 30, і третя, що залишалася як стратегічний резерв, ще з 12. Головною причиною відсутності кавдивізій в північно-західних, західних і південних корпусах була гориста місцевість, яка дозволяла оперувати великими масами кавалерії. Правда, це компенсувалося прикомандированими кавалерійськими бригадами. Таким чином, кавдивізій були позбавлені наступні корпуси: III (Східні Альпи), VI (Північно-східна Словаччина), VIII (Західна і Південна Чехія), IX (Західна і Північна Чехія), XII (Трансільванія), XIII (Хорватія), XIV (Тіроль), XV (Боснія і Герцеговина) і XVI (Далмація). Додатково кавбригадою був посилений II корпус (Верхня Австрія), а ось в XI корпусі (Східна Галичина і Буковина), територія якого межувала з українськими степами Росії, було цілих дві кавалерійські дивізії і прикомандирований бригада кавалерії ландвера. Не знайшлося місця кавалерійським з'єднанням тільки в боснійському і далматській корпусах. Для поповнення піхотних полків загальною армією територія імперії перед війною була розділена на 109 округів поповнення. Для забезпечення нижніми чинами піхотних полків територіальної оборони Австрія була поділена на 39 полкових округів (склалися з 117 батальйонних ділянок), Угорщина - на 94 батальйонних

ділянки гонведа. Інші роди військ (кавалерія, артилерія, інженерні війська і обоз) поповнювалися з декількох полкових округів відразу [1, с.15].

Для поповнення флоту були 3 спеціальних округу. За існуючим правилам полки повинні були бути розквартировані в своїх корпусних округах і, навіть, в своїх полкових округах. На практиці ж були часті зміни гарнізонів не тільки полками, а й батальйонами. Зокрема, після окупації Боснії та Герцеговини четверті батальйони багатьох полків були переведені туди. Єдине, що строго дотримувалися - це дислокація в своєму полковому окрузі одного з батальйонів разом з полковим кадром. В останньому проходили першу підготовку призовники, знаходилися полкові тилові служби і склади майна.

Українські землі були розділені між наступними корпусними округами (позначалися римськими цифрами):

- X (Австрія (Середня Галичина, штаб корпусу в Перемишлі))
- XI (Австрія (Східна Галичина і Буковина, штаб у Львові))
- VI (Угорщина (Південно-східна Словаччина і Закарпатті, штаб в Кошице))

Крім того, контингентом з українців (через передислокацію полків) поповнювалися військові частини в таких корпусних округах:

- I (Австрія (Моравія, Силезія і Західна Галиція, штаб в Кракові))
- II (Австрія (Нижня і верхня Австрія, Зальцбург, штаб у Відні))
- XIV (Австрія (Тіроль, штаб в Інсбруку))

Службовим мовою здебільшого багатонаціональних збройних сил була німецька. Офіційно в угорському ландвері і ландштурм використовували угорську мову, а в хорватсько-словенському - хорватський. Однак насправді багато частин статутів, розпоряджень, регламентів та інструкцій доводилося перекладати на всі мови імперії. Це зумовило і систему комплектації військових частин, де батальйони (а часто і роти) були різні за національним складом. Нижні чини армії поповнювалися за рахунок призовників і добровольців. Згідно із уже згадуваною закону про збройні

сили, все чоловіче населення країни було зобов'язане відбути службу в армії. По досягненню 19 років ті юнаки, які були зростом не нижче 155 см і підходили для служби за станом здоров'я, проходили жеребкування. Відібраних закликали в 21 рік. Чи не призивалися кандидати на отримання духовного сану, викладачі народних шкіл і офіційно відкуповувалися спеціальним податком власники великих сільських господарств. Склали іспит на атестат зрілості пропонувалася служба «годічниками».

У піхоті загальної армії термін служби становив 3 роки (з 1912 - 2 роки), після чого військовозобов'язаний 7 років значився в резерві першої черги і ще 10 - в запасному резерві. У піхоті австрійського ландвера дійсна служба тривала 1 рік, в резерві 11 років і 12 років в запасі. У піхоті угорського гонведа - 2 роки, 10 років і 12 років відповідно. В кавалерії і артилерії термін дійсної служби залишався 3 роки. Відповідно термін служби в резерві скорочувався. Заклик здійснювався відразу трьох призовного віку з 1 березня по 30 квітня. Новобранці були зобов'язані прибути до місця служби до 1 жовтня.

Добровольців брали на службу незалежно від результатів жеребкування. Досить було мати відмінне здоров'я і, якщо ще не виповнилося 19 років, згода батька. Добровольці були першими кандидатами на отримання унтер-офіцерського чину. Вже під час війни на початку 1915 року нижня межа призову була опущена до 18 років, в січні 1916 року верхня піднята до 50 років, а в кінці року - до 55. По досягненню 32 років військовозобов'язаний переходив в категорію ополченців. До неї ж належали чоловіки, які досягли 19 років і не призвані за жеребкуванням, не визнані придатними до дійсній службі і інші категорії, перераховані вище. До ландштурму були приписані до виконання 42 років рядові і унтер-офіцери і до 60 років офіцери і не призивалися на дійсну службу. Офіцерський склад армії комплектувався з двох джерел: отримали військову освіту і пройшли річну службу в армії. Призовниками з правом річної служби автоматично ставали хлопці здали іспит на атестат зрілості до виконання ним 21 року,

тобто терміну призову на дійсну військову службу. Шляхом жеребкування вони розподілялися по військових частинах різних родів зброї, крім кавалерії. Ті, хто вибирав кавалерію, повинні були не тільки покрити витрати на службу, обмундирування і т.д., що було потрібно від всіх «годічників», а й містити власного коня, оплачувати сідлання тощо за свій рахунок. Зате вони мали право проживання поза казармою, чого їх колеги в інших родах військ були позбавлені. До кінця служби «однорічні добровольці» (Einjährig Freiwillige) могли вибрати між подальшим проходженням дійсної військової служби і зарахуванням до резерву. У будь-якому випадку вони повинні були здати спеціальний іспит на тимчасове звання кандидата в прапорщики (Probe-Fähnrich). Ще один іспит приносили побажали залишитися на дійсній службі звання фенриха (Faehnrich), хоча вони вважалися і нижче фенріхом, випущених кадетськими школами. Це проявлялося в процесі просування по службовій драбині і отриманні чергових звань (перше офіцерське звання лейтенанта можна було отримати не пізніше ніж через два роки). Ті ж, хто вибирав перехід в резерв, пізніше отримували звання фенриха резерву автоматично.

Але головним джерелом поповнення офіцерського корпусу були кадетські школи і військові академії. Перші випускали молодих людей у віці 18 років в званні прапорщика, а другі - в 20 років в званні лейтенанта (виняток - «Людовика» (військова академія в Будапешті для гонведа, що випускала прапорщиків)). У мирний час ніяким іншим способом, крім проходження однорічної служби або закінчення середнього або вищого військового навчального закладу, не можна було отримати офіцерське звання.

Отже, молода людина, врешті-решт, отримувала перше офіцерське військове звання лейтенанта (Leutnant), в якому повинен був прослужити близько 3-4 років, командуючи секцією. Наступною сходинкою для нього був чин обер-лейтенанта (Oberleutnant), в якому він міг прослужити вже 6-7 років і командувати взводом. Обов'язковою умовою отримання чергового

звання в цій категорії був іспит на відповідність. Офіцерам територіальної оборони досить було прослухати відповідний підготовчий курс у Відні або Будапешті. А ось для отримання вищого звання в категорії обер-офіцерів (в кавалерії це був рйтмейстер (Rittmeister), а в піхоті гауптман (Hauptmann)) оберлейтенанту необхідно було успішно пройти курс спеціальної корпусних офіцерської школи (Korpsoffiziersschule). У званні рйтмейстера офіцери служили 12-13 років і очолювали ескадрон. До цього, хоча монарх і підписував документи про присвоєння чергових звань, просування по службі було майже повністю прерогативою цісарсько-королівського військового міністерства для загальної армії і австрійського імперсько-королівського міністерства оборони і королівського угорського міністерства оборони для ландвера і гонведа відповідно. Але далі імператор уже особисто відбирав кандидатури.

Отримання чергового звання майора (Major), означало перехід в нову категорію - штаб-офіцери. Звання майора надавало можливість командувати дивізіоном. Перевагою отримання звання майора користувалися рйтмейстери служили в корпусному штабі, так як їх досвід був найбільш цінний для цієї категорії. З огляду на, що офіцер до цього часу досяг високого професіоналізму і зрілого віку (41-44 роки), служба в чині майора обмежувалася 5 роками. Найбільш гідні, з ініціативи командира полку, могли претендувати на чин підполковника (Oberstleutenant), який, як правило, виконував функції заступника полкового командира. Служба в цьому званні обмежувалася 3 роками. Присвоєння звання полковника (Oberst) фактично (хоча і не юридично) означало перехід в категорію генералів (Generalität), так як припускало командування не тільки полком, а й бригадою і обіцяло можливість залишитися в армії до старості - як і у генералів, термін служби в цьому чині не встановлювався. Взагалі ж термін служби офіцерів відповідно до статутів обмежений не був, але на практиці звільнення у запас відбувалося або після 40 років служби, або по досягненню 60-річного віку. Генерал-майор (Generalmajor), як правило, командував вже дивізією і, іноді, бригадою.

Подальші генеральські звання давали право на командування кількох родів сполуками. У період тривалої Першої світової війни звичайні джерела поповнення офіцерського корпусу вже не могли повністю задовольнити потреби: невдачі викликали зміни у вищому командному складі, що призвело до прискореного просування по службовій драбині; бойові втрати виснажували молодший офіцерський склад; призов резервістів і новобранців збільшив армію, викликавши гостру нестачу офіцерів. В першу чергу потребу у великій кількості офіцерів привела до зниження освітнього цензу. Якщо раніше кандидат в офіцери був зобов'язаний закінчити реальну школу або гімназію, то тепер було досить відучитися в середній школі. Таким чином, звичайний доброволець військового часу (Kriegsfreiwillige) із середньою освітою міг претендувати на офіцерське звання. На додаток до кадетських училищ було відкрито безліч шкіл офіцерів запасу (Reserveoffiziersschulen). Прискорили просування по службі «однорічних добровольців». Тепер в цю категорію могли зарахувати унтер-офіцера, нагородженого у воєнний час медаллю «За хоробрість». Система «однорічних добровольців» працювала і на формування корпусу військових юристів та медиків. Кандидати до виконання ним 25 років були зобов'язані відслужити 6 місяців в піхоті. Після отримання диплома вони до виконання 29 років були зобов'язані ще півроку відслужити в армії на відповідних посадах. Кандидати в військові чиновники (реєстратори, інтенданти, аптекарі, ветеринари і т.д.) вербувалися з числа випускників загальних і спеціалізованих вищих навчальних закладів і після початкової військової підготовки надсилалися до відповідних військових організацій. Вони були зобов'язані скласти іспит після року служби. Якщо іспит здавався успішно, військові чиновники отримували ранг асистента або практиканта своєї спеціальності. [2, с.88]

Піхота була основною силою Австро-угорської армії. Всі інші роди військ були призначені для забезпечення її потреб. Згідно бойового статуту піхота мала вміти з маршу і без підтримки допоміжних частин вступати в бій.

Перед війною українці проходили службу в 19 піхотних полках загальної армії:

- 9-й графа Карла Йосипа Клерф де Круа (73% особового складу)
- 10-й короля Швеції Густава V (47%)
- 15-й генерала від інфантерії барона Фрідріха фон Гєргі (62%)
- 20-й принца Прусського Генріха (10%)
- 24-й генерала кавалерії Генріха Кюммера фон Фалькенфельда (10%)
- 30-й генерала від інфантерії Франца Шєдлера (59%)
- 41-й генерала кавалерії ерцгерцога Євгена (27%)
- 45-й фелдмаршал-лейтенанта ерцгерцога Йосипа Фердинанда (47%)
- 55-й короля Чорногорії Миколи I Петровича Негоша (59%)
- 58-й полковника ерцгерцога Людвіга Сальватора (72%)
- 65-й генерала від інфантерії ерцгерцога Людвіга Віктора (25%)
- 66-й генерал-майора ерцгерцога Петера Фердинанда (22%)
- 67-й генерал-фельдцейхмейстера барона Пауля Край де Крайова і

Тополя (точних даних немає)

- 77-й герцога Вюртембергського Філіпа (69%)
- 80-й великого герцога Саксен-Веймар-Айзенах, герцога Саксонського

Вільгельма (68%)

- 85-й генерала кавалерії Йосипа Гаудернака фон Кіс-Деметр (33%)
- 89-й генерала від інфантерії Євгена фон Альборі (60%)
- 90-й генерала від інфантерії Адольфа Горзетскі фон Горнталь (60%)
- 95-й генерала від інфантерії Германа Кєвесс фон Кєвессгаза (70%).
- У 1917 році українці увійшли ще в 7 новостворених полків: 109-й (63%), 110-й (17%), 115-й (67%), 124-й (59%), 125-й (18%) , 130-й (62%) і 134-й (точних даних немає).

Перераховані піхотні полки входили до складу наступних піхотних дивізій: 2-ї (штаб в Ярославі), 4-ї (Брно), 10-ї (Йозефштадт), 11-ї (Львів), 15-ї

(Мішкольц), 24-ї (Пшемисль), 27-ї (Кошице), 30-ї (Львів) і воювали в трьох піхотних дивізіях військового часу - 50-ї, 53-ї і 59-ї.

Перед війною піхотний полк складався з полкового штабу, 4 піхотних батальйонів, кадрового батальйону, полкового обозу і медичної служби. По штатах воєнного часу полк налічував 104 офіцера і військових чиновника і 4.810 унтер-офіцерів і рядових.

Полковий обоз ділився на амуніційний і обоз постачання. Практично весь рухомий склад полкового обозу був розподілений по полковим підрозділам.

До складу обозу постачання входили пересувна майстерня, 17 амуніційний возів (по одній для кожної роти і одна для полкового штабу), 6 мулів для транспортування кулеметного майна і 6 звичайних візків для перевезення господарства полкового скарбника, офіцера-інтенданта і інших допоміжних служб.

Амуніційний обоз полку складався з 32 мулів для перевезення патронів, 4 коней в парних упряжках для транспортування 4 зарядних ящиків (96.000 патронів на роту) і медичного приладдя, двох збройових возів. На кожну роту припадала парна візок для перевезення 9.450 набоїв, ротного телефонного майна, господарства саперів, шевця, кравця, топографічних карт і ротних документів. Разом з цим обозом пересувалися польова кухня, інтендантський візок і візок телефоністів.[56, с.77]

Між іншим, про боезапас піхотинця. 120 патронів солдат носив на собі в підсумках, в ранці і в амуніційному ранці. Ще 20 патронів для нього перевозив один з ротних мулів, і ще 40 перебували в ротній візку. Разом - 200 патронів на людину. З цього видно, яке увага приділялася австро-угорським командуванням військової потужності, як окремого солдата, так і полку в цілому. Як легка піхота в австро-угорській армії виступали польові єгерські батальйони. Єгері були організовані для дії в гірській місцевості за зразком італійської легкої піхоти - «берсальєрів». Батальйон формувався по штатам окремого батальйону і складався з батальйонного штабу, інженерного взводу,

4 рот по 4 взводи кожна, кулеметного взводу і батальйонного обозу. Останній складався з амуніційного і обозу постачання. Рота за структурою відповідала піхотній, але була сильнішою і досягала 240 чоловік. Таким чином, в мирний час батальйон нараховував 24 офіцера і 395 нижніх чинів, не рахуючи кадрової роти. Батальйоном командував підполковник.

Під час війни четверта рота кожного польового єгерського батальйону була реорганізована в велосипедну. Вона складалася з 3 взводів велосипедистів і кулеметного взводу. Так само до складу роти входили 2 вантажівки, 2 мотоцикла і велосипедне санітарний відділення. Український добровольчий легіон підкорявся австрійському міністерству оборони і тому вважався частиною ландвера.

На початку серпня 1914 року всі українські галицькі політичні партії об'єдналися в «Головну Українську Раду». Нею було створено «Українське Бойове Управління» («Українська Боева Управа») на чолі з Трільовським, яке взяло на себе функції організації українських добровольців. 6 серпня обидві організації виступили з маніфестом, в якому закликали об'єднатися під прапорами Українських Січових Стрільців для створення добровольчого військового підрозділу - легіону.

Формування легіону проводилося на підставі імператорського патенту 1851 року, який стосувався добровільних воєнізованих товариств, внаслідок чого легіон не відразу придбав військову організацію. З початком Першої світової війни подібні легіони були створені ще поляками і албанцями. Всі вони призначалися для ведення військових дій в тилу ворога на національних територіях. Першими виступили поляки, але населення Східної Польщі не підняло очікуваного повстання і легіонерам довелося повернутися. Після цього австрійський генштаб переглянув плани використання національних добровольчих військових формувань, і перетворив їх у звичайні військові частини.

Структура Легіону УСС оформлялася поступово протягом 1914-16 років відповідно до австрійськими зразками. Український легіон почав

формуватися в серпні-вересні 1914 року (спочатку - в Львові, потім - у Стрию). Він складався з 2500 чоловік, розділених на два батальйони (відповідно до відразу прийнятої національної термінології - курінь) і один півбатальйон (напівкурінь).

Український добровольчий легіон підкорявся австрійському міністерству оборони і тому вважався частиною ландвера.

На фронті, у вересні 1914 року батальйони легіону були приєднані до групи генерала Гофмана (згодом - XXV армійському корпусу) в складі 55-ї дивізії (129-я і 130-я бригади) і окремо - 131-ї бригади, де використовувалися в різних з'єднаннях (в 131-й бригаді, в 8-ї кавалерійської дивізії генерала Лемана та інших). У березні 1915 р легіон отримує більш правильну військову організацію за австрійським зразком - два окремих батальйону по 4 роти в кожному. У вересні вони зводяться разом в 1-й Полк Українських Січових Стрільців, який, тим не менш, за силою дорівнює лише половині полку загальної армії. У 1916 році командири підрозділів легіону прирівнюються до звань офіцерів і унтер-офіцерів загальної армії.

До травня-червня 1916 року в полку вже були:

- кулеметна рота (з двох відділень, 80 осіб)
- взвод мінометів та вогнеметів
- Ротний телефонний зв'язок
- відділення хімічного захисту (з 1917 року)
- технічна рота, на базі якої пізніше були створені окремі технічна і будівельна роти.

Українці воювали в семи батальйонах, що входили до складу 3-й, 8-й і 30-ї піхотних дивізій: 13-му (36% особового складу), 14-му (47%), 18-му (59%), 27 -ом (27%), 30-ом (70%) і 32-му (точних даних немає). Кавалерійська дивізія австро-угорської армії повинна була складатися з двох кавалерійських бригад і дивізіону кінної артилерії. Кавалерійська бригада - з двох кавалерійських полків. Причому, так як до цього часу підготовка драгунів, улан і гусар була абсолютно однаковою, в одній бригаді могли бути

представлені різні види кавалерії. Відмінності зберігалися тільки в обмундируванні і комплектації. В гусари брали тільки жителів Угорщини, в драгуни - як з Австрії, так і з Угорщини, а в улани - жителів Галичини, Богемії та Хорватії.[11, с.86]

Незважаючи на те, що планами австро-угорського командування кавалерії в майбутній війні відводилася допоміжна роль, вона традиційно підтримувалася на високому рівні. Верхові коні для кавалерійських полків передбачалися найкращої якості у віці від 5 до 7 років. У стратегічні завдання кінноти входила глибинна розвідка в складі кавалерійських з'єднань, прикриття флангів піхотних з'єднань, здійснення зв'язку між ними, служба в якості авангарду і, в разі перемоги, розвиток успіху. Тактичні ж обмежувалися проведенням дрібних розвідувальних операцій і аванпостная службою разом з піхотою. Крім того, на кавалерію покладалися обов'язки ескорту високопоставлених офіцерів і служба при штабах як посильних, охорони і санітарів. Українці служили і воювали в одному драгунському (9-й фельдмаршала ерцгерцога Альбрехта (29% особового складу)) і шести уланських полках (3-й фельдмаршала ерцгерцога Карла (26%), 4-й імператора Франца Йосифа (65%), 6-й імператора Йосифа II (40%), 7-й спадкоємця австрійського престолу генерала кавалерії ерцгерцога Франца Фердинанда (72%), 8-й генерала кавалерії графа Карла Ауерсперга (80%), 13-й генерала кавалерії Едуарда фон Бем-Єрмолі (55 %)). Ці полки входили до складу 3-й (штаб у Відні), 4-й (Львів), 6-й (Ярослав), 7-й (Краків), і 8-й (Станіслав) кавалерійських дивізій.

Австрійська артилерія завжди перебувала на високому рівні. Поки найбільші європейські армії експериментували в кінці XIX століття зі створенням єдиного піхотного знаряддя, цісарсько-королівська озброювалася більш ніж вдалим зразком гармат і гаубиць. Особлива увага приділялася навчанню кадрів. По-перше відбиралися призовники з освітою. По друге - в передвоєнний період термін служби артилеристів залишався 3 роки. В армійських корпусах, які мали на своїй території великі фортифікаційні

укріплення, було передбачено наявність полків фортечної артилерії. Фортечна артилерія складалася з шести полків і восьми батальйонів. Вони були об'єднані в 5 бригад (Festungsartilleriebrigaden). Українці проходили службу в одному полку з 3-ї бригади, штаб якої знаходився в Перемишлі.

Цюгфюрер кінної артилерії, 1916 г. Цей унтер-офіцер озброєний кавалерійської шаблею, яка до цього часу на фронті була замінена багнет-ножем. Серед його нагород виділяються шнур командира артилерійської гармати і знак відмінного стрільця артилерії. У 1916 році замість кольорових петлиць на комірі були введені смужки з кольорового сукна, нашивали вертикально в тому місці, де раніше петлиці закінчувалися.[22, с.68]

Цюгфюрер кінної артилерії, 1916 г. Цей унтер-офіцер озброєний кавалерійської шаблею, яка до цього часу на фронті була замінена багнет-ножем. Серед його нагород виділяються шнур командира артилерійської гармати і знак відмінного стрільця артилерії. У 1916 році замість кольорових петлиць на комірі були введені смужки з кольорового сукна, нашивали вертикально в тому місці, де раніше петлиці закінчувалися.

Дивізіони польової і гаубичної артилерії ландвера додавалися піхотним дивізіям ландвера і мали їх номери. Українці були представлені в двох дивізіонах польової і двох гаубичної артилерії. Таким чином, українці входили до складу наступних артилерійських частин:

- 23-й полк польової артилерії (60% особового складу)
- 29-й полк польової артилерії (20%)
- 30-й полк польової артилерії (66%)
- 31-й полк польової артилерії (69%)
- 32-й полк польової артилерії (55%)
- 33-й полк польової артилерії (43%)
- 10-й гаубичний полк (24%)
- 11-й гаубичний генерал-майора барона Йосипа фон Смола (52%)
- 10-й кінно-артилерійський дивізіон (36%)

- 11-й кінно-артилерійський дивізіон (57%)
- 1-й важкий гаубичний дивізіон (21%)
- 10-й важкий гаубичний дивізіон (46%)
- 11-й важкий гаубичний дивізіон (46%)
- 10-й полк гірської артилерії (46%)
- 11-й полк гірської артилерії (48%)
- 3-й полк фортечної артилерії (50%)
- 43-й дивізіон польової артилерії ландвера (55%)
- 45-й дивізіон польової артилерії ландвера (60%)
- 43-й гаубичний дивізіон ландвера (55%)
- 45-й гаубичний дивізіон ландвера (60%)

Австро-угорська армія широко використовувала різні інженерні підрозділи. Українці були представлені в двох саперних (10-й (30% особового складу) та 11-й (48%)) та одному піонерного батальйонах (10-й (30%)). Вони входили до складу 11-ї і 24-ї піхотних дивізій.

Перед війною обоз австро-угорської армії складався з 16 обозних дивізіонів, які були зведені в 3 обозних полку. Один обозний дивізіон було надано одному армійському корпусу і складався з 4-10 ескадронів. Ескадрони, в свою чергу, поділялися на взводи, що дозволяло ділити обоз на армійські, корпусні, дивізійні та мостових парків обози. Кінський склад і частина возів з початком війни мобілізувалися у населення. До казенному рухомого складу належали вози амуніційний, санітарні та маршових батальйонів.[48, с. 92]

Українці входили до складу двох обозних дивізіонів (10-й (30% особового складу) та 11-й (48%)), що обслуговували потреби двох корпусів, розташованих на території Галичини - X і XI.

До 1917 року обоз був повністю реорганізовано в 266 автоколон і 755 обозних транспортів. Принцип територіального формування був загублений.

2.1 Жінки в складі Легіону УСС, як військового підрозділу Австро-Угорської армії в Першій світовій війні

Одне з напрямлень в українській історико-теоретичній науці є вивчення ролі жінок в історії Першої світової війни шляхом формування окремих жіночих бойових підрозділів. Жінки вперше почали брати участь у військових підрозділах напередодні та в період війни: в Англії в 1917 році був створений додатковий жіночий армійський корпус, в якому вже в 1918 р проходило службу близько 40 тис. Жінок (з них 8 тис. були іноземками): росіяни і серби створили "жіночий батальйон смерті" під командуванням Марії Бочкарьової, а ось у Франції і Німеччині жіночі корпусу не створювалися, проте тут жінки брали участь у створенні партизанських об'єднань. У Східній Пруссії російські війська зіткнулися з німецьким партизанським рухом. В першій партії полонених партизан (300 чол.) виявилось багато жінок. У німецькому місті Велленберзі 70-річна німка, яка втратила на війні кількох синів і онуків, піднялася з ручним кулеметом в руках на дзвіницю місцевої кірхи і зустріла прицільним вогнем російську піхоту. [23, с.92]

На західноукраїнських землях, які в кінці XIX – початку XX ст. входили до складу Австро-Угорщини, існували легальні умови для створення національних об'єднань, які характером своєю діяльністю відносять до парамілітарних. Це були в основному спортивні, гімнастчно-протипожежні та ін. об'єднання, які діяли на основі затверджених австрійським урядом статутів. З початком бойових дій і вторгненням російських військ в Галичину на їх основі українські сили, з дозволу і за підтримки влади Австро-Угорщини створили об'єднання Українських Січових Стрільців зразків, яке стало національним формуванням в австрійській армії. У зв'язку з тим, що створення такого типу збройних формувань супроводжалося значним суспільним підйомом, в ці структури прагнули записатись молоді жінки. Однак на етапі переходу парамілітарних структур в бойові підрозділи для

жінок існувала правова заборона для участі суто військових частинах. Однак, у зв'язку з активністю українського суспільства, жінкам дозволялося вступати військову службу тільки в структуру «Січові Стрільці – II».

На початковому етапі Першої світової війни, коли було сформовано легіон УСС та його окремий підрозділ «Січові стрільці – II», до нього було прийнято декілька жінок, які на добровільній основі увійшли до його складу. Це були Софія Галечко, Олена Степанів, Анна Дмитерко, Ірина Кузь, Павлина Михайлишина, Ольга Підвисоцька, Катря Гриневичева та ін. Всього в бойових підрозділах УСС на кінець 1914 р. нараховувалось 33 жінки, а до кінця війни їх кількість виросла до ста. Окремі з них, такі як Софія Галечко, Олена Степанів, досягли навіть офіцерських посад, були нагороджені військовими відзнаками.[10, с.33]

10 листопада 1914 року командир австрійської дивізії генерал Флейшман, котрому були підпорядковані і українські січові стрільці, нагородив медалями «За хоробрість» другого ступеня вищезгаданих С.Галечко та О.Степанів.

Цікаве також соціальне походження жінок-військових. Софія Галечко походила з лемківського містечка Новий Сонч. Навчалася на філософському факультеті університету в Граці, що в Австрії. До початку Першої світової війни брала активну участь в роботі молодіжних організацій. Саме вона очолювала товариство «Січ» в цьому регіоні. Коли дівчина вирішила вступити до Легіону УСС спочатку їй відмовили, а потім вона все-таки домоглася того, що б її зарахували до стрілецького складу. Софію Галечко призначили санітаркою до тилової частини УСС. Але вона домоглася, що б її перевели на фронт і з 28 вересня 1914 року вона брала участь в бойових діях в Карпатах. Незабаром їй було присвоєно військове звання підхорунжого і вона стала командиром розвідувального підрозділу.

Наступний етап військової діяльності С. Галечко був пов'язаний з подіями на російсько-австрійському фронті уздовж річки Стрипа. Під час одного з боїв їй вдалося вивести свій загін з ворожого оточення (про цю

битву С. Галечко написала в своєму творі "Третя частина". Вперше робота з'явилася тільки в 1931 році. Твір свідчив про літературний талант авторки. З лютого 1916 року С. Галечко перебувала в підрозділі УСС, розквартированому в селі Пасічна біля Надвірної. На жаль, саме тут трагічно обірвалося її життя. Влітку 1918 року вона потонула в річці Бистриця.[15, с 77]

Інша представниця жіночого руху Олена Степанів, що належала до структури УСС, народилася в 1892 році сім'ї греко-католицького священника. Її дитинство минуло в селі Вишнівчик біля Перемишлян, де батько служив парафіяльним священником. Оточення, в якому виховувалася О. Степанів, було пов'язане з українським національно-визвольним рухом. Дівчина спочатку навчалася в учительській гімназії, а пізніше перейшла на навчання до Львівського університету. Навчалася на філософському факультеті, спеціалізувалася в сфері історії та географії. В університетський період відвідувала лекції М. Грушевського, С. Томашівського, Е. Ромера, С. Рудницького. В цей період вона була пов'язана з національними молодіжними організаціями. До початку Першої світової війни брала участь в роботі Української студентської спілки, Комітету жіночої організації. У січні 1914 року О. Степанів увійшла до складу товариства "Січові Стрільці – II", де потім очолила жіночий підрозділ. З початку бойових дій в серпні 1914 року О. Степанів прибула до Легіону УСС. У боях під Комарником вона відзначилася і отримала нагороду. Дослідники творчості О. Степанів вказують, що свою популярність вона здобула в зв'язку з публікацією про неї 13 січня 1915 року об'ємної статті в австрійській газеті "Neues Wiener Tagblat". На першу сторінку видання був поміщений портрет героїні з описом її діяльності на фронтах Першої світової війни. У зимовій кампанії 1914-1915 рр. в Карпатах вона в складі 2-го батальйону взяла участь в рейді по тилам російських військ. В ході рейду підрозділ проводив розвідувальну діяльність та відволікав увагу противника від основних сил. Ситуація під час

дії загону в Карпатах складалася вкрай складно. Доводилося в горах, в снігу долати щоденно більше півсотні кілометрів.

В травні 1915 року О. Степанів була призначена командиром стрілецького відділення (у складі 40 чоловік) у 2-му батальйоні і взяла участь в знаменитій битві на горі Маківка, в ході якої російські війська були розбиті і відкинуті від австрійських позицій. Бій на горі Маківка став відомим у всій Австро-Угорщини: з огляду на те, що головні сили австрійців перебували далеко від битви, основний удар прийняв на себе підрозділ УСС. Саме цей бій затвердив в свідомості багатьох австрійських військових чинів впевненість у надійності і відданості українських національних формувань в складі збройних сил Австро-Угорщини. Наприкінці травня 1915 року, О. Степанів було присвоєно військове хорунжого і вона була нагороджена срібною медаллю. [7, с.65]

31 травня 1915 р. в ході тяжких боїв біля Болехова О. Степанів разом з групою УСС потрапила у ворожий полон. Росіяни відправили полонених до табору в Оренбурзі, а потім до Ташкенту. Незважаючи на те, що в Ташкенті О. Степанів не мала можливості вільно пересуватися, вона систематично відвідувала Туркестанську українську громаду, брала участь в її діяльності. Вона відвідувала курсову комісію, де викладала для військовополонених українську мову, українську літературу та історію. О. Степанів мала проводити заняття безграмотних.

У важких умовах О. Степанів провела більше двох років (Про своє перебування в полоні вона написала спогади, які були опубліковані в 1994 р.). Російська влада звернула увагу на О. Степанів, як представницю українського визвольного руху. Про це свідчить і те, що вона була занесена в таємну брошуру російських спецслужб. «Зведення агентурних відомостей про організацію розвідувальної діяльності в Австрії проти Росії за даними контррозвідувального відділення штабу Головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту. До 1-го вересня 1915 року». (На обкладинці теки було позначено «Цілком таємно».

Тільки в липні 1917 року Червоний Хрест підняв питання про можливість повернення українських полонених. О. Степанів була звільнена і через Петербург, Фінляндію, Швецію і Німеччину переїхала до Відня. Шлях з полону до Відня проходив через Швецію, де О. Степанів зустрічали з ентузіазмом. Тут, в Швеції, відбулася її зустріч з відомим географом, мандрівником, дослідником Центральної Азії Свеном Гедіном (1865-1932). У шведських жіночих журналах були опубліковані статті про О. Степанів і її фотографії. Про звільнення із полону О.Степанів періодично інформувала Львівська газета «Діло» та інші галицькі й віденські газети.[24, с.82]

Відомо, що восени 1917 року вона робила спробу повернутися до Легіону УСС. В цей час вона шукає також свого майбутнього чоловіка сотника (капітана) Романа Дашкевича. Однак і він був полонений російськими військами з початку 1917 року і відправлений до Трансбайкальського табору для військовополонених. Однак О. Степанів не вдалося продовжити службу в УСС. В травні 1918 року її несподівано звільнили з стрілецького війська.

В листопаді 1918 року відбулося створення незалежної Західно-Української Народної Республіки та утворення Української Галицької Армії (УГА). Легіон УСС зіграв в цих подіях вирішальну роль. О. Степанів повертається в діючу армію і служить в штабі групи «Схід», котра згодом була переіменована в 4-у Золочевську Стрілецьку Бригаду УГА. В березні 1919 року бригада брала участь в боях за Львів, який з кінця листопада 1918 року знаходився в руках поляків. О. Степанів було присвоєно військове звання чотаря. В липні 1919 року завершилася польсько-українська війна і західноукраїнські лідери шукали підтримки в силах УНР.

О. Степанів переїжджає в Кам'янець-Подільський, де два уряди ЗУНР і УНР обговорювали спільні дії проти радянської Росії та Польщі. З огляду на те, що О. Степанів володіла декількома іноземними мовами, мала військовий досвід, вона була запрошена на роботу в Державний Секретаріат іноземних справ ЗУНР і відправлена в листопаді 1919 року з дипломатичною місією до

Відня. У Відні вона нарешті зустрілася зі своїм майбутнім чоловіком, вже полковником, Романом Дашкевичем. Він прибув до столиці Австрії на початку 1920 року після того, як його артилерійська бригада корпусу УСС була розформована після боїв 1919 року.

В віденський період О. Степанів змінила політичні пріоритети. Якщо в довоєнні студентські роки вона була членом Української радикальної партії, то після повернення до Львова в 1921 року належала до Української національної робітничої партії. Була близька до УВО, одним із засновників якої був її чоловік Роман Дашкевич. В 1925 році вона відійшла від політичної діяльності.

Ще одним прикладом участі жінок в Першій світовій війні в складі УСС є Катря Гриневичева. Вона виросла в заможній ополяченій сім'ї і до 18 років навіть не знала української мови. Коли вона усвідомила свою національну приналежність, поставила собі завдання все подальше життя служити своєму народу. В подальшому вона стала письменницею. Ідеями українського патріотизму були пронизані її твори. В наслідок цього перед нею, гарно освіченою вчителькою, яка кинула виклик польській шовіністичній політиці, відкрилися можливості отримання роботи на державній службі.[45, с.116]

В період Першої світової війни Катря Гриневичева опинилася в місцевості Гминд, що в тодішній Австрії, куди уряд звозив українських селян, через страх того, що вони можуть стати на сторону Росії. Опинившись в таких умовах, українці були приречені на вимирання від голоду та хвороб. Там Катря Гриневичева працювала вчителькою баракської школи. У подібні табори, щоб допомогти народу в його стражданнях, йшли найкращі представниці тодішньої української інтелігенції. Вони ставали сестрами милосердя, навчали дітей, писали листи й скарги, надавали першу медичну допомогу. Катря Гриневичева постійно інформувала журнал «Вісник визволення України» про жахливі злочини в таборах, знущання охорони над українськими бранцями. Свої нариси та статті про Гминду вона надіслала

відомому літератору М. Возняку для публікації в «Літературно-науковому віснику». Ці матеріали викликали обурення у всьому літературному світі. Під тиском громадськості табір в Гминді було зачинено, а українці звільнені. Діяльність Катрі Гриневичевої розкриває один з аспектів допоміжної діяльності жінок під час Першої світової війни.

Таким чином можна сказати, що Перша світова війна стала переломним етапом в історії, коли відбулися колосальні зміни соціально-економічному, суспільно-політичному, духовно-культурному розвитку держав, змінилося відношення до цих процесів всіх верств суспільства, в тому числі і жінок. Саме в роки Першої світової війни військова справа перестала бути суто чоловічим заняттям, Жінки та молоді дівчата поповнювали добровольчі об'єднання, працюючи медичними сестрами в госпіталях і допомагаючи пораненим, деякі з них були санітарами на фронті. Нарешті, з жінок та дівчат формуються окремі бойові об'єднання діючої армії. У післявоєнний період жінки практично повністю вийшли від військової діяльності, пріоритетними для них стала педагогічна та наукова діяльність, а також робота пов'язана з виховуванням дітей та господарськими справами.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНЦІ У ТАБОРАХ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Військовополонені Першої світової війни - велика історична і морально-етична проблема, від розробки якої багато в чому залежить правильне розуміння в воювали країнах як самої війни, так і наступних історичних подій. Однією з її складових є дослідження процесу репатріації військовополонених з концентраційних таборів держав Четверного Союзу.

Розділена між двома головними суперниками в Першій світовій війні Україна була полем запеклої битви. Українці воювали по обидва боки фронту: близько 3 мільйонів українських солдатів - в складі російської армії, і 250 тисяч - у складі австрійської армії. З початком війни керівництво Німеччини і Австро-Угорщини організаційно і матеріально підтримував противників царської влади для формування антиросійської опозиції з метою ослаблення Росії зсередини. Широко відомий приклад такої тактики - матеріальна підтримка більшовиків, які виступали за поразку Росії в цій війні, і транспортування тов. Леніна «со товарищи» зі Швейцарії в Росію через територію Німеччини в 1917 році.[6, с.22]

Справедливості заради відзначимо, що і в російських таборах для військовополонених працював особливий політичний відділ російського МЗС, в завдання якого входило распропагандировать слов'янських військовополонених для того, щоб їх можна було використовувати для боротьби проти Австро-Угорщини.

Один з плодів цієї роботи - це Чехословацький корпус, який після революції займе весь Сибір. Менш відомо про підтримку української опозиції, яка домагалася незалежності України і її відділення від Росії. А історія ця досить цікава.

У вересні 1914 року представники «Союзу визволення (звільнення) України - СВУ» в Австро-Угорщині в пошуках партнерів в боротьбі за незалежність України були прийняті в міністерстві закордонних справ

Німеччини, де виклали свою позицію в цьому питанні. Німці визнали, що українська опозиція буде, як і більшовики, хорошим помічником в боротьбі з Росією і виділили їй мільйон крон на пропаганду своїх поглядів.[27, с.82]

Організаційно підтримка Німеччини виглядала наступним чином. Всіх полонених українців направляли в спеціально створені особливі табори, в яких було зібрано близько 50 тисяч полонених. Це міста Rastatt (Baden-Wuerttemberg), де в період з 1915 по 1918 рр. було розміщено близько 15 тис. українців з «Блакитної дивізії», Salzwedel (Sachsen-Anhalt), Wetzlar (Hessen) und Hannoversch-Muenden (Niedersachsen). У Ветцларе, наприклад, число військовополонених в вересні 1914 року було порівняти з кількістю жителів (близько 13 000), це був «місто в місті», що викликало невдоволення жителів.

У цих спецтаборах полоненим українцям були створені набагато більш комфортні умови утримання і харчування, ніж в звичайних таборах для російських військовополонених. За допомогою такого пільгового режиму, можливостей для самоосвіти та інтенсивної виборчої інформаційної антиросійської «накачування» з історії України, її культури і мови німецьке і австро-угорське командування сподівалося з допомогою СВУ отримати в майбутньому націоналістично налаштованих надійних партнерів для досягнення своїх цілей в Східній Європі.

Забігаючи наперед, зауважимо, що цим надіям не судилося збутися. Ці люди в масі своїй не зіграли ніякої вирішальної ролі у війні, на фронті. Одні, оскільки їх в таборах серед іншого навчали читати і писати українською мовою, потім стали в більшості своїй шкільними вчителями в тій частині України, яка опинилася під владою Польщі. Інші поповнили багатомільйонну українську діаспору в Канаді, США та Німеччини.

Функції і структура цих таборів були абсолютно ідентичними. Керували табором німецький комендант і німецькі офіцери, а в кожному баракі і блоці призначалися старости з числа військовополонених, повністю підпорядковувалися наказам коменданта. Спілкування велося німецькою та українською мовами. Полонених навчали практиці ведення раціонального

самостійного сільського господарства. З них були утворені робочі команди для виконання сільськогосподарських робіт з оплатою 50 пфенігів в день.

Опис життя за колючим дротом дозволяє характеризувати полонених не тільки як жертв маніпуляції німецьких і радянських органів, але і як діючих суб'єктів, соопределівших вигляд табірної системи і досвід укладення. Функціональна диференціація маси полонених і виникнення формальної і неформальної ієрархії привели до складання різних груп, які в тій чи іншій мірі співпрацювали з табірною адміністрацією. І якщо відкритий колабораціонізм (робота в канцелярії, пропагандистських газетах) переслідувався з боку товаришів по табору як зрада, то представники самоврядування, так само інтенсивно контактували з комендатурами і (в разі солдатських таборів) отримували оплату за свою роботу, мали авторитет основної маси ув'язнених. Відносини всередині полоненого спільноти неможливо описати категорією «табірного товариства», згуртованого перед лицем ворога. Навпаки, в ході тривалого ув'язнення проявилися численні лінії розмежування, побутові, національні та політичні конфлікти, в яких третейським суддею часто доводилося виступати німецькій стороні.[15, с.193]

Виниклі в рамках системи таборів простору відносної свободи (контакти з мирними жителями, табірний дозвілля, структури самоврядування і т.д.) полонені солдати і офіцери активно використовували для вироблення відповідних форм сприйняття, тлумачення та конструювання навколишньої дійсності. Їх спектр охоплював пасивне пристосування, приховане і відкрите опір, нові канали і прийоми комунікації, специфічний варіант «популярної релігійності» і табірні міфологеми. Більшість виникли в таборах зразків тлумачення були трансльовані в російську дискусію про війну і визначили настрої публіки і дії владних органів, в тому числі хвилю насильства по відношенню до військовополонених противника в російських таборах. Система примусової праці спровокувала не тільки конфліктні зіткнення рядових і унтер-офіцерів російської армії з ворожим середовищем,

а й знайомство з іншою виробничою та мовною культурою. Завдяки роботі на німецьких підприємствах, різним формам табірної дозвілля, контактам з цивільним населенням і полоненими союзниками, нехай і в різного ступеня, вчорашні селяни проходили навчання грамоті, новими спеціальностями, трудовим і побутовим відносинам. Безсумнівно, військовий полон першої сучасної війни перетворився для них на чинник емансипації.

У таборі міста Wetzlar була власна друкарня, і видавалася газета «Громадська Думка (Громадська думка)», в якій друкувалися українська проза та поезія, інформація про видатних українських діячів і ретельно препаровані новини. Були також надруковані книга українських пісень і казок і тому віршів Тараса Шевченка.

Дозволялася діяльність культурних і освітніх українських товариств, члени яких звільнялися від трудової повинності, і в яких широко обговорювалася можлива незалежність України. Працювали самодіяльний театр, народний університет і трикласну школа, були організовані оркестр і хор. На тлі практично тотальної заборони української культури і мови в царській Росії ці заходи, природно, були привабливі для полонених. У лютому 1917 р після Лютневої революції в Росії в таборі були навіть проведені загальні рівні і таємні вибори в «Народну Раду».

У роки Першої світової війни в таборах для військовополонених Російської імперії виявилися десятки тисяч галичан і буковинців. Це були військовослужбовці Золочівського, Перемишльського, Самбірського, Коломийського, Черновецького, Ярославського, Львівського, Чортківського, Тернопільського, Бережанського, Стрийського та інших полків ландвера австро-угорської армії [4, с. 5-6]. Під час літнього наступу Керенського в 1917 р в полон потрапило ще 457 легіонерів українських січових стрільців, більшість з яких перед відправкою до Росії тимчасово розмістили в таборі військовополонених [4, с. 9-10]. До липня 1917 року в російському полоні в цілому виявилось близько 2 тис. українських січових стрільців [4, с. 5-6]. Ставлення до військовополонених українців кардинально змінилося після

того, як в результаті Лютневої революції утворилася Українська Народна Республіка (УНР) з Центральної радою на чолі. У Царицинському гарнізоні Є. Коновалець і А. Мельник організували курінь який налічував в своєму складі близько тисячі чоловік [4, с. 9], який хотів перевестися в УНР. Однак Тимчасовий уряд Росії, побоюючись посилення України, заборонив це робити, посилив над батальйоном охорону і відправив на сільськогосподарські роботи. У липні 1917 р Є. Коновалець домовився про коротку відпустку до Києва з табору для військовополонених в Царицині, де його в той час тримали, при цьому він дав слово офіцера повернутися до табору, що і зробив.

Проте у вересні 1917 р Є. Коновалець втік з полону . Тим часом влітку 1917 року в Києві був створений гуманітарний Галицько-Буковинський комітет з допомоги жертвам війни, який займався полоненими і біженцями з Галичини і Буковини. Ще в липні 1917 р комітет звернувся до Центральної ради з пропозицією створити окрему військову частина, що складалася б з полонених українців, для захисту України та боротьби за повернення до її складу Галичини і Буковини. Однак Центральна рада, побоюючись звинувачень Тимчасового уряду Росії в австрофільських поглядах, від цієї ідеї відмовилася. Крім того, щоб показати лояльність Росії, військове керівництво Центральної раді рішуче заборонило українізованим полкам приймати до свого складу галичан.

Центральна рада замість армії хотіла ввести міліцію, тому й не хотіла створювати нових військових формувань. У листопаді 1917 р Галицько-Буковинський комітет в Києві організував збори, на якому засудив політику Австро-Угорщини, згідно з якою полякам надавалася автономія в Східній Галичині. Також комітет наголосив на необхідності створення галицької військової частини, яка зможе відвоювати у Австро-Угорщини Галичину і приєднати її до УНР . У необхідності створення галицької військової частини переконав генеральних секретарів С. Петлюру і В. Винниченка хорунжий австро-угорської армії Є. Коновалець, який втік з Царицинського табору

військовополонених до Києва . Вже на наступний день після віче українська преса опублікувала відозву «Тимчасової Головної Ради галицьких, буковинських та угорських українців», в якій говорилося про те, що галицькі, буковинські і угорські українці являють синами одного народу і в цей важкий час не можуть залишатися глядачами, а повинні взяти активну участь в створенні нового ладу в Україні.

Нове військове формування було названо «Галицько-Буковинський курінь січових стрільців», так як основною частиною її засновників були колишні Українські січові стрільці. За своєю суттю це була легіонерська формація, що складається з галицьких, буковинських та угорських українців, створена для боротьби з Австро-Угорщиною .

За перший тиждень набору добровольців в курінь прибуло близько 200 осіб, яких організували першу сотню (роту). Є. Коновалець закликав приєднатися до розвитку куреня полонених командирів Українських січових стрільців: А. Мельника, Р. Сушка, Д. Герчанівського, В. Кучабського, П. Пасіку і ін. [4, с. 13]. Багато хто з прибулих полонених старшин ставали рядовими стрільцями .

Повністю з галичан полягала тільки перша і друга сотні, а також гарматна батарея. Так, наприклад, перша сотня складалася на 66% з колишніх військовополонених, з яких 10% були легіонерами Українських січових стрільців, решта - біженцями з Галичини і Буковини.

Важливо приділити увагу процесу повернення з полону воювали в російській армії українських солдатів. Українська держава, як один з етапів української революції 1917-1920 рр., Була проголошена гетьманом Павлом Скоропадським 29 квітня 1918 року її формування проходило в умовах присутності військ Австро-Угорщини і Німеччини, які вступили на територію України на запрошення лідерів Української Народної Республіки і були фактором стримування більшовиків. За сім з половиною місяців державі вдалося досягти відносної внутрішньої стабільності, стабілізувати фінанси і нормалізувати торгівлю, створити певні передумови для економічного

пожвавлення, прийняти перший бюджет. Було зроблено дуже багато для української культури, освіти, була створена Академія наук. Гетьман намагався, наскільки це було можливо в умовах окупації, створити власні збройні сили. Одним з напрямків внутрішньої політики була визнана соціальний захист постраждалого від війни населення і повернення військовополонених.

Проблема допомоги військовополоненим, які до моменту приходу до влади П. Скоропадського перебували в концентраційних таборах держав Четверного Союзу, була визнана одним з соціальних пріоритетів діяльності центральної влади, місцевих самоврядувань та громадськості. На травень 1918 року в полоні містилося близько 1,6 млн українців, з яких 1,7 тис. осіб перебували в Болгарії, 10 тис. осіб - в п'яти таборах Туреччини, а решта - в концентраційних таборах Німеччини та Австро-Угорщини. У Німеччині українці знаходилися в спеціально створених для них таборах в містах Раштат, Вецляр, Зальцведель і таборі для старшин в Ганновер-Мюндені. Крім того, 30 тис. - в багатонаціональних таборах Бранденбурга, Ульма, Гессена, Шнайдемлія, Касселя, Торгау і інших міст.

У Австрії українці містилися в таборі під Фрайштадт, а в Чехії - в Йозефштадт. Тільки за попередніми даними 200 тис. Від загальної кількості полонених вимагали невідкладної медичної допомоги. Значну групу склали психічно хворі, інваліди, хворі туберкульозом та іншими хворобами. Слід зазначити, що 40% від цього контингенту страждали невиліковними хворобами. Однак і відносно здорові полонені не були такими в прямому сенсі цього слова. Вони страждали від недоїдання, важкої праці і від самого усвідомлення перебування далеко від батьківщини, адже полон нікому не надавав сил і здоров'я.

У травні-червні 1918 року в Україні йшла підготовка до прийому військовополонених. Результати діяльності підрозділів Військового міністерства і Міністерства народного здоров'я і державної опіки (далі - МНЗіГО), які займалися цією проблемою, вивчала спеціальна комісія,

утворена 30 травня 1918 року при евакуаційної секції Комітету допомоги військовополоненим. Під керівництвом В. Головацького в її складі працювали лікарі Г. Акерман, І. Биковський, М. Зверев і В. Цицерман. Вони констатували хороший рівень підготовки спеціальних установ з надання допомоги співвітчизникам, які повертаються з полону.[28, с.39]

На той час були визначені пункти прийому військовополонених: з Німеччини вони прибували на станції Голоби та Рожище, з Австроєнґрії - на станції Волочиськ і Радивилів, з Туреччини і Болгарії - в Одесу. Вглиб України колишніх полонених перевозили по трьом головним напрямками. На північ - до станції Орша - передбачалося направляти російських громадян. На південь України полонені транспортувалися по залізничним напрямками Шепетівка - Жмеринка - Одеса. Прибулі з Туреччини і Болгарії перевозилися залізницями від Одеси до Кременчука і Харків. У межах країни полонених перевозили за такими маршрутами: Повурськ - Київ, Голоби - Київ, Радивилів - Київ, Ланівці - Київ, Волочиськ - Київ. Для забезпечення нормальних умов транспортування полонених була влаштована мережа пунктів допомоги. Їх організацією займалися Військове міністерство, МНЗіГО, беженецькій департамент МВС, Управління начальника військових комунікацій, губерньські та повітові земські управи, міські думи, Українське Товариство Червоного Хреста, відділення Товариства Червоного Хреста Південно-Західного фронту. На кінець листопада 1918 р при МНЗіГО був утворений спеціальний Рада, який керував наданням медичної та продовольчої допомоги полоненим під час їх повернення додому. До його складу увійшли представники Головної військово-санітарної управи, беженецького департаменту МВС, Українського Товариства Червоного Хреста, відділення Товариства Червоного Хреста Південно-Західного фронту, інших органів і громадських організацій.

У грудні 1918 року в Україні функціонувало 206 закладів допомоги полоненим, створення яких фінансувалося державою. На ключових залізничних вузлах в Києві, Одесі, Харкові, Шепетівці, де передбачалося

скупчення значної кількості полонених, Военное министерство відкрило спеціальні евакопункти. На них полонені отримували з інтендантських складів одяг і взуття.

На кожній станції прямування також були влаштовані пункти харчування. Всі поїзди були оснащені похідними кухнями, аптечками з перев'язочним матеріалом, скринями з одягом і взуттям. Медичну допомогу військовополоненим забезпечувало МНЗіГО, частково - Головна військово-санітарна управа. За їх сприяння місцеві самоврядування в 62 населених пунктах влаштували в 1,5 рази більше госпіталів і лікарень проти запланованого і в чотири рази більше амбулаторій. Для лікування інфекційних хворих були використані епідемічні бараки губернських і повітових земських управ і відкриті нові. У медичних установах загальна кількість ліжок, що надаються для лікування колишніх полонених, склало понад 14 тисяч. На організацію медичного обслуговування колишніх військовополонених МНЗіГО отримало 2 млн руб., а всього з Державної скарбниці на потреби перерахованих установ було асигновано 2 млн 825 тис. руб. З цієї суми 645 926 руб. були спрямовані на організацію госпіталів в Катеринославі, Сімферополі, на лиманах Одеси, Київської губернської протезної майстерні, терапевтичного інституту в Києві та інші.[44, с.73]

Решту коштів отримали губернські земські і міські управи для облаштування додаткових місць в установах охорони здоров'я для лікування полонених. Досить оперативно в кожній українській губернії була створена мережу лікувальних закладів, що дозволило колишнім полоненим поправляти здоров'я безпосередньо в місцях свого проживання. Крім того, за короткий час було відкрито 25 спеціальних санаторіїв місцевими органами самоврядування Волинської, Катеринославської, Київської, Полтавської, Харківської, Херсонської губерній, а також на цілющих лиманах Одеси. На період транспортування полонених управління залізниць України організувало на 12 ключових станціях чергування лікарів.

Фінансові аспекти повернення полонених, як і підтримка їх сімей, регулювали дві постанови Ради міністрів Української держави від 29 червня 1918 року перша визначило обсяг і підстави видачі грошової допомоги колишнім полоненим під час їх проїзду по українській території. Для цього на рахунок Військового міністерства надійшли 500 тис. руб. Розмір допомоги залежав від національності і військового звання. Українські і російські полонені були розділені на чотири категорії: українські козаки та російські солдати, військові нижчої ланки (обер-офіцери, військові чиновники, сестри милосердя), військові середньої ланки і вищі військові чини. правом безкоштовного проїзду додому користувалися всі поранені українські полонені, а серед здорових - козаки і генерали. На час перебування в дорозі полоненим передбачалося видавати «добові гроші»: 3-6 рублів. Військові другої і третьої категорії також мали певну грошову підтримку. Медична допомога українцям виявлялася протягом усього шляху прямування до місця призначення. Російські солдати отримували продукти харчування і безкоштовну допомогу в медичних пунктах по всьому шляху проходження до кордону з Україною включно. Офіцерам російської армії надавалися одноразові грошові виплати в сумі 100-200 руб.. Питання ж допомоги хворим російським полоненим, який проїжджав по території України, передбачалося регулювати спільно з відповідними відомствами більшовицької Росії.[9]

Друга постанова передбачала виплату допомоги сім'ям військовополонених, які перебували в концтаборах, вдовам і сиротам загиблих і зниклих без вести. З цією метою в розпорядження Військового міністерства з казни було виділено 800 тис. Руб. Процес повернення українців з Австро-Угорщини і Німеччини проходив складно, що було не в останню чергу зумовлено небажанням офіційної влади цих держав позбутися безкоштовної робочої сили. У червні 1918 року Австро-Угорщина почала відправку в Україну тільки хворих військовополонених. Потяги по 400-500 чоловік з інтервалом в тиждень прибували на станції Волочиськ і Радивилів.

Далі колишні полонені прямували в лікарні, душевнохворі - в спеціальні медичні заклади у Волинській, Полтавській, Київській та Херсонській губерніях. Глухонімі, сліпі й безпорадні містилися в богодільнях Полтави, Києва, Одеси, Харкова та інших міст. У липні 1918 року з австро-угорських концентраційних таборів повернулися 7 тис. «здорових» українців. Австро-угорське командування, як правило, не попереджало українську сторону про транспортіровку полонених. Тому часто ці Знеможений люди по кілька днів чекали на кордоні, поки за ними прибуде український транспорт. Однак до середини липня 1918 року Австро-Угорщина і Німеччина фактично заблокували повернення українських полонених. 20 липня 1918 року австрійська місія при Головному штабі Військового міністерства Української держави повідомила українську сторону про припинення перевезень полонених. Австро-Угорщина вимагала повертати за кожну партію українських полонених відповідну групу австрійців.[49, с.77]

Подібну позицію зайняла також і Німеччина, хоча майже всі австрійські піддані (300 тис. Чоловік) і піддані з Німеччини на той час уже виїхали з України. Урядові структури Гетьманату, виходячи з такої ситуації, направили свої зусилля на врегулювання міждержавних протиріч з питання повернення українських полонених, а також організації «санітарної, моральної, а по можливості і матеріальної допомоги». З цією метою 4 липня 1918 року була створена «Военносанітарная комісія Українського військового міністерства у справах військовополонених в Німеччині », до складу якої увійшли К. Новохацький (Голова), старший лікар К. Воеводко (заступник голови), молодший лікар А. Журавель та два діловода – хорунжі М. Трезвінській і Луговенка.

П. Скоропадський покладав великі надії на діяльність цієї комісії. Про це свідчить той факт, що він персонально доручив К. Новохацький «вжити всіх заходів до швидкого повернення полонених в Україні і захист їх прав і поліпшенню добробуту ». Однак Комісія прибула до Берліна тільки 12 жовтня 1918 року. 3 жовтня того ж року з аналогічними повноваженнями до

Відня прибула «Військово-санітарна комісія Українського військового міністерства у справах військовополонених в Австро-Угорщині». До складу комісії входили полковник М. Чеховської (голова), лікар Генерального штабу доктор А. Окопенко, який з 15 жовтня 1918 року прийняв на себе повноваження голови цієї комісії, а також ротмістр С. Байло і поручика Д. Горбенко і В. Байлов. Першочерговим завданням комісії стало проведення переговорів з австро-угорською владою про повернення додому хоча б тих українців, які перебували в полоні з 1914-1915 рр. З часу свого створення ці комісії, як і інші урядові структури, громадські спілки та самоврядування, займалися наданням матеріальної підтримки полоненим співвітчизникам. У першій половині липня 1918 року Постійна комісія з справах військовополонених направила в шість таборів Австро-Угорщини і Німеччині продукти, мило, тютюн та інше. На ці та інші цілі, відповідно до постанови Ради міністрів від 26 серпня 1918 року було виділено один мільйон рублів. З 23 серпня 1918 року встановлювався обмін кореспонденцією між полоненими в Німеччині і їх сім'ями в Україні. З 15 жовтня Військово-санітарна комісія Українського військового міністерства організувала пересилання бандеролей вагою до 5 кг і грошових переказів в сумі 5 руб. для українських полонених в Австро-Угорщині. З жовтня 1918 року завдяки напруженій роботі цієї комісії почалося повернення українців додому. І вже в другій половині жовтня в Україні було відправлено два потяги по 800 полонених, переважно інвалідів, в кожному. Однак революційні виступи в імперії Габсбургів «... значно ускладнили роботу комісії».[54, с.125]

Чи не краще складалися справи і в аналогічній комісії, яка працювала в Німеччині, оскільки її офіційна влада всіляко затягувала відправку військовополонених в Україні. К. Новохацький з цього приводу зазначав, що «кожен ешелон нами мало не з бою брався». Незважаючи на перешкоди з боку німецького Військового міністерства, членам комісії все ж вдалося домовитися про щомісячну відправці з Німеччини 12 тис. українських

ПЛЕННИХ. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ, ЯКІ З ЛИСТОПАДА 1918 РОКУ ОХОПИЛИ АВСТРО-УГОРЩИНУ І НІМЕЧЧИНУ, ПРИВЕЛИ ДО ПОЧАТКУ САМОВІЛЬНОГО, НЕКЕРОВАНОГО ПОТОКУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ. В УКРАЇНУ ХЛИНУЛО ЗНАЧНА КІЛЬКІСТЬ ГОЛОДНИХ, ХВОРИХ, ЛЕДЬ ЖИВИХ ЛЮДЕЙ. ТІЛЬКИ ЗА ПЕРІОД З 14 ПО 17 ЛИСТОПАДА 1918 РОКУ В РАЙОН РАДИВИЛІВ - ЛУЦЬК - РІВНЕ - ЖИТОМИР - РИБИЦЯ ПРИБУЛО БІЛЬШЕ 14 ТИС. КОЛИШНІХ УКРАЇНСЬКИХ І ТИСЯЧА РОСІЙСЬКИХ ПЛЕННИХ. ВОНИ ЗАПОВНЮВАЛИ СТАНЦІЇ, МІСТА, ЧАСТО БЛОКУВАЛИ РУХ ПОЇЗДІВ, ЯКИХ ДЛЯ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ТАКОЇ КІЛЬКОСТІ ЛЮДЕЙ ПРОСТО НЕ ВИСТАЧАЛО.

Частина колишніх полонених були хворі на холеру, тиф, «іспанкою», а це, в свою чергу нагнітало і без того складну епідемічну ситуацію. На залізничному відрізку Козятин - Фастів теж скопілось значна кількість полонених. Жителі навколишніх сіл брали до себе на постій слабких людей. Зі свого боку Комісії у справах військовополонених в Австро-Угорщині та Німеччині намагалися упорядкувати хаотичне пересування полонених, що їм частково вдавалося. У листопаді-грудні 1918 року до моменту падіння Гетьманату з Німеччини було відправлено майже 100 тис. Українських військовополонених. З Австро-Угорщини за цей період змогли виїхати 36 тис. Українцев. 10 листопада 1918 року Рада міністрів Української держави, враховуючи ситуацію, видав постанову про врегулювання процесу прийому та розміщення такої великої кількості прибулих. Крім того, була введена спеціальна посада - Головноуповноважений по евакуації військовополонених з Австро-Угорщини. Їм був призначений генеральний хорунжий Соловйов. В його обов'язки входила організація забезпечення медичних закладів обладнанням, ліками, інструментами з фондів, колишніх військових госпіталів, а також розпорядження всіма фінансовими поступленнями. Такий спектр обов'язків і повноважень робив його статус рівним з «правами заступника міністра». І вже 18 листопада 1918 року Головноуповноважений подав на розгляд Ради міністрів Української держави законопроект про асигнування на потреби евакуації військовополонених 8 млн руб., А вже 27

листопада на ці цілі з Державної скарбниці було виділено 5 млн руб.[54, с 126]

Повернення українських полонених, які перебували в таборах болгарсько-турецькому кордоні, проходило більш організовано. При цьому Туреччина і Болгарія наполягали, щоб справою евакуації в цих країнах займалися спеціально створені комісії або уповноважені від України.

З огляду на це, військовий міністр А. Рогоза подав на затвердження уряду штати комісій. Для їх роботи, протягом двох місяців було виділено по 11 тис. руб. Протягом вересня-жовтня 1918 року спільними зусиллями української та болгарської сторін з Варни в Одесу було перевезено велику кількість полонених. Причому Військове міністерство Болгарії надав для перевезень власні пароходи. У той же час з Туреччини в Сімферополь, а потім далі вглиб України теж було відправлено значну кількість колишніх українських військовополонених.

Таким чином, Українська держава здійснила ряд підготовчих робіт для транспортування і розміщення колишніх полонених, своїх співгромадян, які воювали у військах Російської імперії. Незважаючи на опір офіційного Берліна і Відня, українські військові комісії зуміли налагодити транспортування додому значної кількості полонених. Однак зміна влади 14 грудня 1918 року на жаль, загальмувала цей процес.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає можливість зробити такі висновки:

1. Українці в структурі збройних сил Австро-Угорської імперії займали досить вагомe місце. Це особливо стало помітним під час бойових дій в роки Першої світової війни. Однак, по-справжньому масштабно розгорнути українські військові формації Відень так і не наважився. Прикрим виявився і той факт, що наприкінці війни десятки тисяч українських військовослужбовців імперське командування зосередило на Італійському фронті, і більшість з них спіткала тяжка доля всієї австрійської армії. Вони опинилися у полоні, який затягнувся на кілька років після закінчення війни. Сьогодні важко сказати, як змінилась би доля нашого народу. Ціла потенційна бойова українська армія була вилучена з виру подій на Батьківщині, в той час, коли Україна нагально потребувала військової сили у боротьбі за утвердження своєї незалежності.

Перша світова війна стала переломним етапом в історії, коли відбулися колосальні зміни соціально-економічному, суспільно-політичному, духовно-культурному розвитку держав, змінилося відношення до цих процесів всіх верств суспільства, в тому числі і жінок. Саме в роки Першої світової війни військова справа перестала бути суто чоловічим заняттям, Жінки та молоді дівчата поповнювали добровольчі об'єднання, працюючи медичними сестрами в госпіталях і допомагаючи пораненим, деякі з них були санітарами на фронті. Нарешті, з жінок та дівчат формуються окремі бойові об'єднання діючої армії. У післявоєнний період жінки практично повністю вийшли від військової діяльності, пріоритетними для них стала педагогічна та наукова діяльність, а також робота пов'язана з виховуванням дітей та господарськими справами.

2. Військовополонені Першої світової війни - велика історична і морально-етична проблема, від розробки якої багато в чому залежить

правильне розуміння в воювали країнах як самої війни, так і наступних історичних подій. Однією з її складових є дослідження процесу репатріації військовополонених з концентраційних таборів держав Четверного Союзу.

Українці ,які опинилися у полоні, були вимушені проїти тяжкий шлях через агітацію Польщі та Росії, через тяжкі умови життя та складну фізичну роботу. У роки Першої світової війни в таборах для військовополонених Російської імперії виявилися десятки тисяч галичан і буковинців. Це були військовослужбовці Золочівського, Перемишльського, Самбірського, Коломийського, Черновецького, Ярославського, Львівського, Чортківського, Тернопільського, Бережанського, Стрийського та інших полків ландвера австро-угорської армії Не менш складну роботу провидили і ті , хто намагався їх визволити. Завдяки людям, які були не байдужі до життя свого народу більшість українців повернулися до дому, де на них чекала вже зовсім інша війна.

Незважаючи на всі перешкоди, роки радянської, польської та згодом і російської пропаганди, ми ,українці, змогли створити свою, власну державу. Саме цей факт доводить, що ми спроможні боротися за свою землю , за людей які опинилися у полоні. Ми не повинні повторювати помилок , а вибирати тільки один ,вірний шлях , шлях до розквіту нашої держави. Для того щоб обрати його вірно ми повинні аналізувати події які відбувалися з нашим народом, та черпати тільки краще від інших європейських держав.

Аналізуючи історіографію та джерельну базу данного питання, можна простежити розвиток наукової думки. В часи Радянського Союзу частина історичних фактів була фальсифікована, що негативно вплинуло на відображення дійсної картини подій Першої світової війни.Але завдяки працям сучасників та мемуарам очевидців та учасників тих подій, ми починаємо отримувати картину,яка в цілому відображає дійсності.

Під час роботи з джерелами було важко знайти інформацію про бойові дії, та вклад наших співвітчизників. Також досить мало інформацій про долю українців які опинилися у полоні, їх подальше життя. Це

обумовлено тим ,що основна увага вітчизняних науковців направлена на дослідження політичної, соціально-економічної та культурної історії Австро-Угорщини, і лише фрагментарно згадується про її збройні сили. Важливо було також ознайомитись з працями Лозинського та Онацького. Завдяки цим працям ми ознайомились з територіальним розподілом армій. Неменш цінними джерелами для вивчення данної теми можна віднести періодичні видання, які зберіглися , та були оцифровані. Важливим джерелом вивчення стали мемуари учасників боєвих дій.

Ми вважаємо,що тема дослідження потребує більше уваги зі сторони науковців. Ми повинні пам'ятати ці події, та намагатися зробити все для того ,щоб уникнути повторення такої трагедії.

В майбутньому ми будемо намагатися детальніше дослідити битви в яких брали участь наші співвітчизники. Це дасть нам змогу проаналізувати вклад українців в перебіги тих чи інших подій. Дізнатися більше про життя українців після полону. Як саме вони повернулися до рідної землі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко Д. 1914-1918: умереть за Габсбургов. Украинская версия Дмитрий Адаменко Ежеквартальный интернет-журнал «Русский вопрос». 2014. № 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу : <http://www.russkiivopros.com/index.php?pag=one&id=604&kat=6&csl=68>
2. Адаменко Д. Украинцы в Австро-Венгерской армии. 1914-1918 Дмитрий Адаменко Интернет-проект «История государства Габсбургов». [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу : <http://ah.milua.org/ukraincy-v-avstro-vengerskoj-armii-1914-1918>
3. Бачинський Є. Сторінка з минулого (Гуцул на війні та еміграції) Воля. – 1921. Т. 1. Ч. 5. С. 233–235.
4. Бондар В. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики / В. Бондар // Історіографічні дослідження в Україні. - 2014. - Вип. 25. - С. 95
5. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: У 2-х т. Львів, 1998. Т.1. С.520.; Т.2. С.502.
6. Веденєєв Д. Дмитро Дорошенко і “справа Севрюка” Наукові записки: зб. праць молодих вчених та аспірантів. Київ, 1997. Т. 2. С. 436; Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності (січень– липень 1919 р.) . Прага, 1941. С. 14.
7. Вільгельм Габсбург. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Вільгельм_Габсбург
8. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах [Текст]: наукове видання Ярослав Ганіткевич; НТШ, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Львів : 2004. – 365 с.
9. Ганіткевич Я. Українські лікарі : біобліогр. довід. / Я. Ганіткевич, П. Пундій; наук. ред. Л. Пиріг. Кн. 3: Учасники національно-визвольної

боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України. – Львів : Афіша, 2008. – 427 с.

10. Гошовський П. Касінці Український стрілець (Німецьке Яблонне). 1921. Ч. 1. С. 11–12.

11. Гошовський П. Два поняття громадянських обов'язків (спомини з італійського полону з Касіна) Український скиталець. 1923. Ч. 1. С. 53–55.

12. Гошовський П. Як жилося українцям в італійському полоні Український скиталець. 1923. Ч. 3. С. 12–13

13. Гоян Я. “Що з серця йде...”. Київ, 1998. С. 402–403.

14. Грицай О. Невольники Воля. 1920. Т. 2. Ч. 4. С. 150.

15. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Київ., 1993. С.288.

16. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле Мюнхен, 1969. С. 519.

17. Жалоба І.В. Інфраструктурна політика австрійського уряду на північному сході монархії в останній чверті ХVІІІ – 60-х роках ХІХ ст. (на прикладі шляхів сполучення). Монографія І.В. Жалоба; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Н.-д. центр буковинознавства. – Чернівці : Книги-ХХІ, 2004. 519 с.

18. Карп'юк У. Змарнована армія Діло. 1925. 18 листопада; 19 листопада.

19. Касіян В. Пророк . Київ, 2006 р. С. 319.

20. Калініченко О.О. Когорта, або роль українського чинника в зародженні, становленні та розвитку підводної військової справи (1595-1995) Одеса : Вид-во КП ОМД, 2010. 160 с.

21. Кирилаш Л. Адмірал родом із Стриївки Народне слово. 2014. 18 січня.

22. Кулинич І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). Київ., 1963. С.128.

23. Коваль Р. Гуцульська сотня УСС Культурно-просвітницький інтернет-портал «Спадщина Предків». [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : <http://www.spadok.org.ua/gutsulschyna/gutsulska-sotnya-uss;>
24. Лозинський А.Ф. Участь галицьких українців у територіальних і національних формуваннях Австро-Угорської армії Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали Четвертої наукової краєзнавчої конференції. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. С. 417-425.
25. Матеріали до історії української медицини. Т. II. Ред.-упоряд. М. Семчишин; ред. кол.: П. Джуль, В. Марчук, П. Пундій. Чікаго : Укр. лікар. т-во Північної Америки, 1988. 298 с.
26. Меркун О. Наші полонені в Італії Воля. – 1920. Т. 1. Ч. 8. С. 339.
27. Мірчук П. Українська державність 1917–1920. Філадельфія, 1967. С.400.
28. Мурський В. На денне світло Воля. 1919. Т. 3. Ч. 9. С. 380–381.
29. Мягкий І.М. Участь українців у першій світовій війні 1914-1918 рр.(за документами ЦДАВО України) Науково-практичний журнал «Архіви України» №4-5 – Київ, 2014р. С.51.
30. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. Київ, 1994. С.410.
31. Нікольніков Г.Л. Брестський мир і Україна. Київ., 1981. С.87.
32. Окуневський Я. Допомога полоненим Воля. 1920. Т. 2. Ч. 4. С. 163.
33. Онацький Є. Під омофором барона М. Василька (Записки журналіста і дипломата від 3.8.1920 до 31.12.1921)– Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1980. № 1–4. С. 118.
34. Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії... С. 14.
35. Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії... С. 14.
36. Онацький Є. По похилій площині. Записки журналіста і дипломата – Мюнхен, 1961. Ч. 1. С. 47

37. Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії... С. 15.
38. Панейко В. Українські легіони по боці Антанти (Уривок споминів) Політика (Львів). 1925 р. С. 8–12;
39. Писарев Ю. Сербия и Черногория в Первой мировой войне Москва, 1968. С. 20.
40. Прохасько Т. Самохотники, рекрути, боєвики Інтернет-портал «ЗБРУЧ». [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : <http://zbruc.eu/node/26232>
41. Прохасько Т. Українці належать до двох дуже різних систем формування цінностей Україна молода Київ, 2014. 19 березня
42. Прищепа С.В. Вооруженные силы Австро-Венгерской империи Сержант. 2000. № 4 (17). С. 3-13.
43. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Львів, 1995.
44. Слободянюк М. Військовий гарнізон Львова напередодні Першої світової війни Галицька брама. 2007. № 7-8 (151-152) «Перша світова. Львів». С. 7-17.
45. Срібняк І. Полонені та інтерновані вояки-українці в Румунії (1919–1923 рр.) Пам'ять століть. Київ, 1998. № 5. С. 116.
46. Срібняк І. . Початки української військової еміграції на Балканах (1921–1923 рр.) Військовоісторичний альманах. Київ, 2006. Ч. 2. С. 53.
47. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітня діяльність Київ, 2000. С. 57.
48. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітня діяльність Київ, 2000. С. 58.
49. Срібняк І. Українці на чужині... С. 71.
50. Степанківський В. Спізнені легіони Рада (Львів). 1925 р.
51. Соляр І. Панейко В. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Львів, 2009. С. 217.

52. Темницький В. З світових подій Вістник. 1915. № 43–44. С.14
53. Теодорович Т.М. Політика монархії Габсбургів на Україні після Брест-Литовська (березень-листопад 1918) Питання нової і новітньої історії. 1971. – № 12. С. 66–86.
54. Трембіцький В. Всеукраїнське товариство Червоного Хреста 1918–1923 Вісті комбатанта ; Торонто; Нью-Йорк, 1972. № 4. С. 21.
55. Трембіцький В. Заходи українських урядів у справі звільнення вояків українців з італійського полону комбатанта. Торонто; Нью-Йорк, 1973. № 1. С. 60.
56. Требіцький В. Всеукраїнське Товариство Червоного Хреста 1918–1923... С. 20–21.
57. Турянський О. Поза межами болю – Відень; Чикаго, 1921. С. 7.
58. Турянський О. Душа пралісу. Київ; Відень; Львів, 1922. С. 3.
59. Фатула Ю.М. Досвід військово-медичної служби австро-угорської армії у Першій світовій війні Ю.М. Фатула, Д.С. Петнегазі Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Медицина відп. ред. В.І. Русин. – Ужгород : ТОВ «Спектраль», 2015. Вип. 1 (51). С. 313-318.
60. Шанковський Л. Цит. пр. С. 88–96; Воля. Відень, 1920. Т. 2. Ч. 2. С. 109.
61. Шанковський Л. Цит. пр. С. 101; Воля. Відень, 1920. Т. 2. Ч. 2. С. 109.